

УДК 930.2:051(477)«1941/1943»

© Віталій ГЕДЗ

**ОКУПАЦІЙНА ПРЕСА КИЄВА
(НА ОСНОВІ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ
МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ «НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ
ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941 – 1945 РОКІВ»)**

Досліджуються київські часописи періоду окупації, які зберігаються в фондах Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» – «Українське Слово», «Нове Українське Слово», «Последние новости», «Український хлібороб». Акцентується увага на тому, що саме вони складають значну частину колекції окупаційної періодичної преси музею – із 28 часописів 22 становлять газети Києва за 1941 – 1943 рр. На матеріалах із фондової колекції Меморіалу висвітлюється зміст окупаційної преси Києва, який дозволяє скласти уявлення про соціально-політичне, повсякденне, спортивне та культурне життя в окупованому місті.

Ключові слова: окупаційна преса Києва 1941 – 1943 рр.; «Українське Слово»; «Нове Українське Слово»; «Последние новости»; «Український хлібороб»; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років».

Окупаційні газети, що виходили в Києві у 1941 – 1943 рр., є однією з маловивчених сторінок історії столиці. Сучасні дослідники частіше звертаються до теми преси в загальноукраїнському масштабі. Часописам Києва окупаційної доби присвячено нині лише кілька розвідок.

У середині 1990-х рр. науковці почали звертатися до дослідження часописів окупованого Києва. Одним із перших перелік київських часописів 1941 – 1943 рр. склав дослідник Г. Грановський. У дослідженні «Джерела альтернативного українознавства (Європа, 1940 – 1945 рр.)» науковець у переліку з понад 500 назв періодичних україно- й російськомовних та іншомовних видань подав список із 16 газет (11 – україно- та російськомовних та 5 – німецькомовних), які виходили в Києві за часів панування гітлерівців [1].

У 2001 р. дослідниця О. Стасюк у статті «Видавнича діяльність ОУН періоду німецької окупації» вказала, що «упродовж німецької окупації ОУН (м) видавало в підпіллі лише 7 часописів...» [2]. Серед цих газет згадується видання «Сурма»,

яке нібито виходило в Києві (однак автор не вказує місце зберігання примірників часопису).

Збір даних про періодичну пресу окупованого Києва продовжив дослідник-філолог Б. Черняков. У книзі «Окупаційна і легальна періодична преса в Україні 1941 – 1944 рр.: Джерела дослідження. Бібліографія» він подає список віднайдених газет та вказує місце їхнього зберігання. У наведеному переліку перераховується 18 часописів (13 – україно- та російськомовних та 5 – німецькомовних), які виходили в Києві [3]. До переліку, який склав Б. Грановський у своєму довіднику, Б. Черняков додав газети «Слово Батьківщини» та «Сурма». Але якщо у виданні «Слово Батьківщини» вказується місце зберігання, то часопис «Сурма» Б. Черняков вніс до переліку, посилаючись на вже згадану статтю О. Стасюк [4].

У 2006 р. було захищено дисертаційне дослідження М. Михайлюк «Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України у 1941 – 1944 рр.». У розділі «Періодична преса як основний засіб німецької агітаційно-пропагандистської діяльності в Україні» автор розповідає про функціонування україномовної преси на теренах окупованої України. У додатках № 4, 9 та 17 дослідниця вказує, що в Києві за часів гітлерівської окупації виходило 11 газет (7 – україно- та російськомовних та 4 – іншомовних) [5].

У 2009 р. світ побачив каталог «Газети України 1941 – 1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського». У виданні перераховуються всі часописи періоду Другої світової війни, які зберігаються у фондах НБУ імені В.І. Вернадського. Серед них згадується 11 часописів (10 – україно- та російськомовних та 1 – німецькомовний) [6].

У 2010 р. була видана монографія К. Курилишина «Українське життя в умовах німецької окупації (1939 – 1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси». У додатку до дослідження перераховуються всі україномовні часописи, віднайдені автором. У списку згадується 11 видань, які виходили в окупованому Києві [7].

Своєрідним пошуковим підсумком усіх часописів, які виходили в окупованому Києві, є стаття, вміщена в науково-документальному виданні «Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення». У дослідженні науковці музею дійшли висновку, «що в Києві за часів німецької окупації в різний час виходило 27 газет (18 україно- та російськомовних і 9 іншомовних). Виходили вони в різний час, різним накладом...» [8].

Фондозбірня Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» за масштабами та значенням є найбільшою серед музейних закладів України. Зібрання Меморіалу, яке постійно поповнюється, налічує близько 400 тис. музейних предметів. Це дає змогу оновлювати й удосконалювати головну експозицію, а також щорічно створювати різноманітні виставки.

Однією з найбільших є фондова група «Періодичні видання», яка нараховує близько 80 тис. одиниць. У музеї широко представлені радянські періодичні видання періоду Другої світової війни, насамперед центральні газети: «Правда», «Труд», «Известия», «Красная Звезда».

У фондах зберігаються також часописи, які виходили на теренах окупованої України. Усі вони тривалий час залишалися недоступними для широкого загалу, і лише останнім часом вони все частіше стають об'єктом дослідження науковців. Однак і нині залишається багато невідомих сторінок в історії цих газет.

Предмет дослідження цієї розвідки – київські часописи періоду окупації, які зберігаються у фондозбірні Меморіального комплексу. Саме вони становлять значну частину колекції окупаційної періодичної преси музею, адже з 28 часописів 22 – газети Києва за 1941 – 1943 рр.

Найпершою слід згадати газету «Українське Слово». У фондах Меморіалу зберігається 5 примірників цього часопису за жовтень – грудень 1941 р.

Часопис «Українське Слово» почав виходити в Києві 29 вересня 1941 р., а останній випуск датується 13 грудня 1941 р. Усього в Києві друком вийшло 63 номери.

У випуску «Українське Слово» від 7 жовтня вперше повідомлялося, що «за редакцію відповідає Іван Рогач. Друкарня, Фундукліївська № 19» [9]. А в номері за 25 жовтня, який зберігається у фондах Меморіалу, на останній сторінці зазначено: «Редакція залишає за собою право виправляти рукописи. Невикористані рукописи не повертаються. Редактор приймає від 10 до 12 год. За редакцію відповідає Іван Рогач. Друкарня – Бульварно-Кудрявська, 24» [10]. Ці два повідомлення дають підстави стверджувати, що головним редактором часопису «Українське Слово» в Києві був І.А. Рогач.

Іван Андрійович Рогач народився 29 травня 1914 р. у Великому Березному на Закарпатті. Закінчив Мукачівську торговельну академію. Учителював на Березнянщині. Згодом вступив до Львівської богословської академії. Потім перевівся до Пряшева, звідти в Оломоуц, де й закінчив свої студії. На священника не висвятився, оскільки розпочав політичну кар'єру.

17 жовтня 1937 р. І. Рогач вів Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді, присвячений вшануванню пам'яті Президента Т.Г. Масарика. У ньому взяли участь понад 15 тис. делегатів і гостей із усього Закарпаття.

15 червня 1938 р. у Закарпатті було започатковано щоденний часопис «Нова Свобода», головним редактором якого став Іван Рогач.

20 серпня 1938 р. святкування 950-ліття Хрещення Руси-України в с. Невицьке (Закарпаття), у якому взяли участь тисячі учасників, перетворилося в могутню маніфестацію соборності українських земель і соборності духу української нації. Одним із промовців був І. Рогач. Як результат – його було заарештовано.

4 вересня 1938 р. на політичному конгресі Івана Андрійовича було обрано членом Президії Першої Центральної Руської (Української) Народної Ради та організаційним референтом Української національної оборони (УНО). Після перетворення УНО в Організацію національної оборони «Карпатська Січ» І. Рогача обрано військовим писарем.

Після окупації Карпатської України І. Рогач відбув на Пряшівщину (Словаччина), де спробував видавати часопис для українського селянства. Однак досить швидко газету закрили, згодом Іван Андрійович залишив словацьку територію. Певний час І. Рогач проживав у Львові, очолював Комітет допомоги емігрантам.

Наприкінці вересня 1941 р. разом із німецькими військами в складі похідних груп ОУН (м) приїздить до Києва, де стає головним редактором часопису «Українське Слово». 13 грудня 1941 р. – заарештований, а у лютому 1942 р. – розстріляний у Бабиному Яру [11, 23]. Документи І. Рогача були представлені у 2006 р. на художньо-документальній виставці «Засторога в майбутнє».

Біографічні дані головного редактора стали відомі широкому загалу зовсім недавно, адже в радянські часи люди, які жили та працювали на теренах окупованої України, вважалися зрадниками батьківщини й про них не згадувала офіційна наука тривалий час.

Газети за 25 жовтня, 4 та 15 листопада мають формат А-3, а номери за 4 та 11 грудня виходили в форматі А-2. Також у них дещо було змінено художнє оформлення. Зокрема, на першій шпальті розміщувався логотип, на якому було зазначено: «Українське Слово. Видає: Українське видавництво. Головний і відповідальний редактор: Іван Рогач. Редактор приймає від 10 до 12 год. Редакція залишає за собою право виправляти рукописи. Невикористані рукописи не повертаються. Адреса редакції й видавництва: Бульварно-Кудрявська, 24. Телефон Українського видавництва й редакції: 106» [12].

На перших сторінках випуску «Українського Слова» від 25 жовтня міститься інформація про міжнародні відносини. Зокрема, подаються короткі повідомлення про союзників Німеччини – Словаччину, Іспанію, Японію та Румунію, а також подаються відомості про ворогуючий табір. Про зміст цих повідомлень можна дізнатися із заголовків: «Нестача сталі в США», «Терор у Москві», «Тимошенко і Будьонний в неласці», «Англійські населені пункти кілька тижнів без світла», «Британський терор в Іраку», «Індія має замало кораблів для перевезення рідкого палива» тощо.

Утім поза увагою журналістів часопису «Українське Слово» не залишається життя на теренах України. Зокрема, на першій сторінці випуску вміщено статтю «Про наші кадри» Ю. Швидкого [13].

У ній автор зазначає, що щасливе майбутнє України залежить від «уміння українців працювати, самим організувати життя своєї нації». Ю. Швидкий рекомендує відійти від радянських принципів підбору кадрів, коли «на керівну роботу здебільшого призначалися люди з міркувань належності до партії чи «політичної благонадійності» [14].

І насамкінець журналіст доходить висновку: «Головне тепер – вперто працювати, набирати досвід організаційної роботи. Треба застерегти проти поверховості, дилетантства, перескакування з роботи на роботу» [15].

У випуску від 25 жовтня вміщено повідомлення Андрія Черемоша «День у міській управі», у якому розповідається про перший місяць роботи Київської міської управи (далі – КМУ) [16]. Зокрема, описується робочий день відділів промислових підприємств, освіти і культури, правничого та секції господарських підприємств. Поспілкувавшись із працівниками управи, журналіст резюмує: «У нас буде українське національне законодавство, яке рівнятиметься на законодавства передових країн Європи, що будують у світі новий лад» [17].

Таких співвідношень подачі подій, які відбувалися в країні та за рубежом, дотримано й в інших випусках «Українського Слова», однак дещо змінюються погляди журналістів на майбутнє України.

Так, у випуску за 4 листопада вміщено статтю К. Дніпрова «Про царську площу та «швидкі темпи міської управи», у якій автор висловлює невдоволення тим, що КМУ погодилася на повернення київським вулицям дореволюційних назв, а також описує роботу щодо їхнього перейменування: «... Робота ця провадиться дивними методами і дуже нагадує бюрократичний стиль «небіжчиці» Ліги Націй. Злива спірок, безкінечні дискусії, даремні шукання якогось контакту в цьому питанні між зацікавленими секторами управи, арбітражі вищих установ. Складають схеми, проекти, пропозиції. Час іде, проте вулиці носять старі назви...» [18; 19].

Як висновок К. Дніпров читачам ставить риторичне запитання: «Невже до свідомості цих українців, до їх національної гідності аж ніяк не доходить вся нетерпимість становища, коли продовжується, бодай незлого умислу, популяризація імен катів українського народу?» [20].

На третій сторінці № 48 автор під криптонімом «К. А.» у статті «Говорить Київ» розповідає про роботу Київської радіостанції, хоча й не вказує місцезнаходження центрального радіовузла. Однак на основі фотографій, віднайдених та вивчених науковцями Меморіального комплексу, можна дійти висновку, що радіовузол розміщувався в приміщенні Маріїнського палацу, а згідно з інформацією, поданою в статті, дізнатися, що керівником радіовузла був О. Петровський [21, 470]. Об 11 годині розпочиналася трансляція радіо з українських передач. Головні новини звучали в розділі «Останні повідомлення». О 14 годині транслювалися передачі з Берліна [22].

На передовій шпальті випуску від 4 листопада повідомлялося про захоплення німецькими війська столиці Криму – Сімферополя [23]. У номері від 15 листопада головною новиною стало повідомлення про штурм Керчі, яка була захоплена гітлерівцями вже наступного дня – 16 листопада [24].

Газета «Українське Слово» від 4 грудня 1941 р. містила два повідомлення на релігійну тематику. Перше стосувалося Володимирського собору. У статті «Собор Святого Володимира», написаній автором під криптонімом «А. В.», розповідається історія створення та функціонування собору на бульварі Шевченка. У публікації згадується прізвище архітектора Беретті, дата закладання храму – 1863 р. та відкриття – 1896 р. За радянських часів у Володимирському соборі функціонував «Антирелігійний музей», як результат – у соборі «пожувалися фрески» [25].

Інше повідомлення невідомого автора «Встановлення останків героїв Базара в Андріївській Церкві», у якому розповідалося про долю праху «359 синів українського народу», котрі загинули в бою поблизу Базара в 1921 р.

У суботу, 29 листопада 1941 р., землю з могили доставили до м. Києва. А 3 грудня о 10 год 30 хв ранку відбулося перенесення урни до Церкви Андрія Первозванного, де вона мала зберігатися до відкриття Софіївського собору [26].

У випуску від 4 грудня вміщено повідомлення «Для остаточного визволення», у якому невідомий автор зазначає, що для остаточного визволення й початку

розквіту української нації потрібно «винищити ... в ньому навіть рештки того, що було донедавна найкращою оборонною зброєю українського селянства в боротьбі проти московського визиску – його пасивний опір... Адже ж не досить того, щоб кожний лише сумлінно виконував свою працю за належну платню, але треба, щоб кожний давав якнайкращі результати тієї праці, пам'ятаючи, що він робить це не тільки для себе й своєї родини, а й для справи...» [27].

У передовиці «Давайте підрахуємо...» від 11 грудня 1941 р. І. Медведюк порушує питання ефективності діяльності радянських колгоспів [28]. Після проведених підрахунків автор доходить висновку, що через колгоспи «все робилося для того, щоб викачати для держави якнайбільше хліба...» [29].

У цьому ж номері часопису автор із криптонімом «М. П.» розповідає про другу нараду директорів київських шкіл. Зокрема, у повідомленні він зазначає, що «нова школа повинна мати й матименіві підручники, побудовані на основі ідеї національного виховання. Так само повинна бути розв'язана й справа зі шкільними бібліотеками, де в необмеженій кількості була подана «геніальна творчість» Сталіна...» [30].

Також у фондовій колекції Меморіалу налічується 13 номерів газети «Нове Українське Слово», яку деякі науковці помилково називають наступницею часопису «Українське Слово» [31, 132].

Матеріали часопису «Нове Українське Слово» мали більш ідейне спрямування, ніж попередня газета. Якщо в газеті «Українське Слово» відкрито пропагувалася ідея відновлення Української держави після завершення війни, друкувалися матеріали про славне минуле нашого народу, то в часописі «Нове Українське Слово» дотримувалися проницької лінії, друкували німецьку фотохроніку, портрети А. Гітлера, Г. Геринга, «переможні реляції з фронтів війни» і лише іноді подавали історико-культурний український матеріал.

Головний редактор цієї газети – К.Т. Штеппа.

Костянтин Теодосійович Штеппа народився в старовинному м. Лохвиці в родині православного священика з німецькими етнічними коренями.

Навчався в Полтавській духовній семінарії (1910 – 1914 рр.) та на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету.

Під час громадянської війни воював у Білій армії. У 1919 р. був заарештований, у 1920 р. – важко поранений, взятий у полон під час відступу армії Врангеля під Перекопом.

Після війни завершив освіту в Ніжинському інституті народної освіти на історико-філологічному факультеті.

З 1922 р. – викладач, з 1927 р. – професор названого інституту. Захистив докторську дисертацію. З 1930 р. – завідувач кафедри історії стародавнього світу й середніх віків Київського університету, а також старший науковий співробітник АН УРСР, співробітник культурно-історичної комісії й Комісії сходознавства ВУАН. З 1931 р. – голова Комісії з історії Візантії АН УРСР.

У лютому 1938 р. заарештований, до вересня 1939 р. перебував у київській тюрмі НКВС. Звільнений без пред'явлення звинувачення.

Під час німецької окупації – завідувач відділу народної освіти, ректор Київського університету (1941 р.), редактор газети «Нове Українське Слово» (1941 – 1943 рр.).

Після війни – в еміграції, спочатку в Західній Німеччині, потім у США. У Німеччині працював бібліотекарем кардинала фон Галена; у 1947 – 1949 рр. активно співпрацював із журналами «Посев» та «Грані»; викладав російську мову і літературу в американській армійській школі (1950 – 1952 рр.). Один із співзасновників та співробітників «Інституту для вивчення історії та культури СРСР» у Мюнхені (1950 р.). З 1952 р. мешкав у США, працював оглядачем «Радіо Свобода». Помер 19 листопада 1958 р. у Нью-Йорку [32].

Як і І. Рогач, К. Штеппа в радянські часи називався зрадником батьківщини, його біографічні відомості не подавала офіційна наука. І лише останнім часом дослідники все частіше стали вивчати діяльність Костянтина Теодосійовича в окупованому Києві.

У редакції часопису «Нове Українське Слово» працювали історики П. Білик і О. Кіктьєв, професори М. Андрусак, М. Васильєв, С. Гіляров, О. Каменєв, П. Пелех, Ю. Соколов, І. Шаровольський, Б. Якубський та інші [33; 34; 35; 36; 37; 38; 39; 40; 41].

У фондозбірні музею зберігається 5 випусків газети «Нове Українське Слово» за 1942 р. та 8 – за 1943 р. За тематичним наповненням газети випуски 1942 р. відрізнялися від газет випуску 1943 р. Якщо перші більше розповідали про переможну ходу гітлерівських військ, то другі вже більше зосереджували увагу на перемогах союзників.

Також, на відміну від газети «Українського Слова», у часописі «Нове Українське Слово» друкувалася інформація про українців, які поїхали на роботи до Третього райху. Спочатку це були оголошення, а згодом надрукували й листи з Німеччини про гарні умови, у яких перебували примусові робітники.

Оголошення про відправку першого потяга з добровольцями до Райху було надруковано в газеті «Нове Українське Слово» 17 та 20 січня 1942 р., у яких, зокрема, зазначалося, що «Перший транспортний поїзд з робітниками, які їдуть працювати в Німеччину, відходить 22 січня 1942 року о 9 год ранку з вокзалу Київ-І Пасажирський. Посадка о 7 год 30 хв» [42].

17 січня на шпальтах «Нового Українського Слова» повідомлялося про роботу в святкові дні 1942 р. У розпорядженні генерал-комісара Києва Квітцрау зазначалося: «Понеділок, 19 січня 1942 р., є лише церковне свято і тому вважається робочим днем...» [43].

У газеті від 20 січня було вміщено повідомлення про початок навчання у водному політехнікумі, який був відкритий на базі річкового та суднобудівного технікумів. До речі, у фондах Меморіального комплексу зберігаються документи Ю.О. Відейка, який з лютого 1942 р. був студентом цього навчального закладу [44].

На першій сторінці газети за 14 лютого читачам повідомлено, що «Генеральним комісаром Генеральної області Києва став гау-амтс-лейтер (*гаумсляйтер* – В.Г.) Магунія» [45, 368].

Порівнюючи часописи, можна помітити велику кількість передруків з німецькомовних видань у часописі «Нове Українське Слово». Наприклад, у номері за 14 лютого 1942 р. вміщено три такі статті [46].

У газеті «Нове Українське Слово» від 24 лютого на четвертій сторінці вміщено оголошення про відправлення з Києва 27 лютого 1942 р. третього транспорту з робітниками до Райху [47].

Якщо в січні та лютому газета «Нове Українське Слово» розповідала про добровільну відправку на роботи до Німеччини, то вже в номері за 11 жовтня 1942 р. в оголошеннях ідеться про обов'язкову реєстрацію. Так на останній сторінці вміщено оголошення, у якому «нова влада» зазначила, що «всі бездітні жінки віком від 16 до 45 років, що проживають у Києві, а також жінки зазначеного віку, що мають дітей віком понад 16 років, повинні з'явитися на пункт по набору робочої сили для Німеччини... Фірми, поштові філії Києва та 1-ша київська меблева фабрика повинні протягом 15 – 30 жовтня 1942 р. подати на пункт набору робочої сили робочі картки та паспорти таких жінок...» [48].

У 1943 р. на шпальтах «Нового Українського Слова» містилося вже значно менше інформації про бойові дії на Східному фронті та про відновлення життя в Києві. Утім, почасти такі статті трапляються. Наприклад, 10 лютого 1943 р. на другій сторінці газети вміщено повідомлення «Сталінградські герої убезпечили Україну від нового большевицького ярма». Зокрема, невідомий автор у ній зазначає, що «большевикам не вдалося добитися вирішального прориву і розпочати просування на Україну... Коли б цей прорив удався, українці знову зазнали б лиха від війни. Наші жінки та діти були б приречені на большевицький терор...» [49]. Нині вже відомо, що Сталінградська битва закінчилася 3 лютого 1943 р. перемогою Червоної армії, але ще 18 грудня 1942 р. радянські війська визволили перші населені пункти України.

Усе частіше в 1943 р. на сторінках «Нового Українського Слова» подаються повідомлення про бойові здобутки гітлерівської армії – без вказування точного місця події [50]. Такі способи подачі інформації будуть використовувати журналісти часопису до останнього випуску видання у вересні 1943 р.

У випуску за 19 лютого 1943 р. на першій сторінці вміщено повідомлення про чергове захоплення німецькими військами Харкова, однак переважна частина інформації про бойові перемоги гітлерівців стосується Африканського континенту, про що свідчить нова рубрика «В Північній Африці» [51].

На четвертій сторінці газети розповідається про спортивне та культурне життя Києва. Зокрема, невідомий автор повідомляє, що незабаром до Києва має приїхати з показовими виступами «світовий чемпіон по боксу Прімо Карнера». На цій сторінці розміщено й оголошення про роботу 7 київських кінотеатрів, однак уточнено, що фільми демонструватимуть лише німецькою мовою [52].

У липні – серпні 1943 р. на полях Другої світової війни розгорнулася Курська битва, проте в газетах «Нове Українське Слово» за серпень 1943 р. про неї немає жодного повідомлення. У часописах, які зберігаються у фондозбірні Меморіалу, переважно розповідається про бойові дії на теренах Італії та про перемоги японської армії – союзника Німеччини [53].

У номері від 22 серпня на останній сторінці невідомий автор інформує, що «незабаром у Києві покажуть кольоровий фільм» [54]. Однак чи привезли до столиці

кольорові кінострічки – з документів невідомо. Проте нині достовірно відомо, що в кінотеатрах окупаційного міста гітлерівці демонстрували стрічки «Тигр з Ешнапура» та «Індійська гробниця» (до речі, на сьогодні технічні можливості Меморіального комплексу сприяють відтворенню життя в окупованому Києві для зацікавлених відвідувачів).

У газетах «Нове Українське Слово» за вересень 1943 р. спосіб подачі інформації не змінюється. Переважно невідомі автори й далі повідомляють про перемоги гітлерівців (без вказування точного місця події) та ширше розповідають про успіхи японської армії. І лише іноді друкують статті, повідомлення та оголошення про життя в Києві [55].

У газеті за 14 вересня на останній сторінці повідомляється про продовження роботи Київського українського драматичного театру [56]. Однак уже в наступному випуску за 15 вересня вміщено оголошення про те, що спектаклі відбуватимуться лише для німецьких військових, а місцеві жителі на них потрапити не зможуть [57].

У фондах Меморіального комплексу зберігаються три примірники російськомовної газети «Последние новости», яка виходила щопонеділка як додаток до газети «Нове Українське Слово». Перший номер часопису вийшов 22 грудня 1941 р., а останній – 20 вересня 1943 р. Усього світ побачило 94 номери видання.

Як свідчать вище вказані дати, у музеї зберігаються два останні номери часопису «Последние новости» за 13 та 20 вересня 1943 р.

Газета мала формат А-3, тираж не зазначався, виходила на чотирьох сторінках. Спочатку вона друкувалася на вул. Фундуклеївській, 19, а згодом на вул. Бульварно-Кудрявській, 24. Головним редактором був уже згадуваний К.Т. Штеппа, а відповідальним редактором – Л.В. Дудін [58].

Лев Володимирович Дудін народився 31 січня 1910 р. у м. Вільно (Прибалтика). У 1933 р. закінчив англо-німецький факультет Київського університету за спеціальністю «викладач англійської та німецької мов». У 1934–1935 рр. – старший викладач при штабі Окремої Далекосхідної армії в Хабаровську; в 1936–1939 рр. – викладач англійської мови в Київському індустріальному інституті, з листопада 1939 р. до вересня 1941 р. – завідувач кафедри іноземних мов Київського університету. Кандидат філологічних наук, доцент. Залишився в окупованому Києві. Працював відповідальним редактором газети «Последние новости» та заступником головного редактора часопису «Нове Українське Слово». У травні 1942 р. переїхав до Берліна. З листопада 1944 р. – учасник Власовського руху. Після закінчення радянсько-німецької війни в Німеччині (американська окупаційна зона), з липня 1948 р. – у США. Помер 25 січня 1984 р. у Нью-Йорку [59, 330].

Станом на 2004 р. відомості про Л.В. Дудіна для ознайомлення з ними широкого загалу були обмежені [60, 24]. Лише в 2011 р. світ побачив історико-документальний збірник «Під німцями», у якому вперше були подані спогади Льва Володимировича, а також його біографія [61, 261–331].

Інформація, яка друкувалася на шпальтах «Последних новостей», переважно дублювала тижневі повідомлення з «Нового Українського Слова» і була пронімецькою

та антисемітсько-радянською. Проте містилися в газеті й ті матеріали, що належали суто їй. Журналісти «Последних новостей» приділяли максимум уваги культурній, історичній та релігійній тематикам. Так, у випуску за 13 вересня вміщено статті, які висвітлюють історичне минуле України, а в останньому номері часопису детально розповідається про історію Володимирського собору [62; 63].

У фондах Меморіального комплексу також зберігається один примірник 16 сторінкового часопису «Український хлібороб» від 25 квітня 1943 р., який видавався в Києві.

Перший номер газети «Український хлібороб» вийшов у січні 1942 р. як додаток до газети «Волинь». У номері 9 від 22 листопада 1942 р. у часописі «Волинь» було вміщено повідомлення такого змісту: «Редакція ілюстрованого сільськогосподарського часопису «Український хлібороб», який виходив дотепер у Рівному, повідомляє своїх читачів, що часопис буде виходити відтепер у Києві...» [64, 35].

Однією з причин перенесення газети з Рівного до Києва стало створення Німецького сільськогосподарського видавництва в Києві. А «Український хлібороб» був переданий під його юрисдикцію, тому й змінив місце видання.

У київських випусках вказувалася адреса видавництва: «вул. Бульварно-Кудрявська, буд. 24, кім. 9». Це та ж типографія, де друкувалися спочатку «Українське Слово», а згодом – «Нове Українське Слово» та «Последние новости». Видання очолив агроном П. Лорценко, на шпальтах газети він зазначався керівником відділу та головним редактором.

Про нього нині відомо досить мало. У Державному архіві Рівненської області зберігається документ, у якому П. Лорценко особисто зазначив: «З приходом на Україну Великої Німецької Армії я одразу вступив до праці до Хліборобської Палати в Рівному. Всі агрономи цієї української інституції відчували потребу видання періодичного сільськогосподарського органу, що й було оформлено з видавництвом «Волинь» у Рівному. Так було покликано до життя місячник «Український Хлібороб» у Рівному, а мене – його редактором» [65, 41].

Заступником було призначено агронома Ігоря Медведюка [66]. У редакції працювали також професори Г. Махов, В. Фердинандов, агрономи І. Шендрик, В. Коменський, а також М. Левицький, Р. Зацерковний, П. Салунська, В. Дністряк [67; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74].

У журналі містилися статті, які висвітлювали проблеми розвитку сільського господарства. Крім порад щодо вирощування високих урожаїв, подані статті з історії колгоспної системи Радянського Союзу. За ідейним спрямуванням вони були пронимецькі та антисемітсько-радянські.

Отже, порівняно з іншими газетними підшивками періоду Другої світової війни, окупаційна преса Києва становить незначну кількість фондової колекції Меморіального комплексу, хоча й містить неабиякий інформаційний потенціал. Загалом першоджерела окупаційної преси Києва 1941 – 1943 рр. цієї унікальної колекції дають змогу скласти уявлення про соціально-політичне, культурне та спортивне життя в окупованому Києві. Нині цей масив вивчений недостатньо, а тому

ці газети, як історичне джерело життя в окупаційному Києві, потребують детального дослідження науковцями. Пропоновану інформацію можна використовувати на музейних виставках та в науково-освітніх заходах, а в перспективі створити новий документально-видавничий проект, адже в подальших планах науковців поповнення фондозбірні окупаційною пресою м. Києва.

Найцікавіше з описаної колекції представлено в залі «Нацистський окупаційний режим в Україні» головної експозиції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років».

Джерела та література:

1. Грановський Б. *Джерела альтернативного українознавства*. – К., 2002.
2. Стасюк О.Й. *Видавнича діяльність ОУН періоду німецької окупації // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. – Львів, 2001. – Вип.9. – С.172 – 192.
3. Черняков Б.І. *Окупаційна і легальна періодична преса в Україні 1941 – 1944 рр.: Джерела дослідження. Бібліографія*. – К., 2005.
4. Черняков Б.І. *Окупаційна і легальна періодична преса в Україні 1941 – 1944 рр.: Джерела дослідження. Бібліографія*. – К., 2005.
5. Михайлюк М.В. *Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецько-окупаційної влади серед населення України (1941 – 1944 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України»*. – К., 2006.
6. *Газети України 1941 – 1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського : алфавітний каталог*. – Київ : НБУВ, 2009.
7. Курилишин К. *Українське життя в умовах німецької окупації (1939 – 1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси*. – Львів, 2010.
8. *Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років»; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін.* – К., 2012.
9. *Українське Слово*. – 1941. – 7 жовтня.
10. *Фонди Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» (далі – МКНМІВВВ)*. – КН-41320. – Г-6889.
11. *Тематико-експозиційний план художньо-документальної виставки «Засторога в майбутнє». До 65-ї річниці трагедії Бабиного Яру*. – К., 2006.
12. *Фонди МКНМІВВВ*. – КН-20042. – Г-1137.
13. *Біографічних даних про автора виявити не вдалося*.
14. *Фонди МКНМІВВВ*. – КН-41320. – Г-6889.
15. *Там само*. – КН-41320. – Г-6889.
16. *Біографічних даних про автора виявити не вдалося*.
17. *Фонди МКНМІВВВ*. – КН-41320. – Г-6889.
18. *Біографічних даних про автора виявити не вдалося*.
19. *Фонди МКНМІВВВ*. – КН-16502. – Г-879.

20. Там само. – КН-16502. – Г-879.
21. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення /Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років»; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2012.
22. Фонди МКНМІВВВ. – КН-16502. – Г-879.
23. Там само. – КН-16502. – Г-879.
24. Там само. – КН-16508. – Г-866.
25. Там само. – КН-20042. – Г-1137.
26. Там само. – КН-20042. – Г-1137.
27. Там само. – КН-20042. – Г-1137.
28. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
29. Фонди МКНМІВВВ. – КН-41321. – Г-6890.
30. Там само. – КН-41321. – Г-6890.
31. Див. напр.: Михайлюк М. Нацистська пропаганда в окупованому Києві // УІЖ. – № 1. – 2006.
32. Верба І.В., Самофалов М.О. Історик Кость Штепна: людина, вчений, педагог. – К., 2010.
33. У 1941 – 43 рр. перебував в окупованому Києві, у 1942 – співробітник Музею-архіву переходової доби м. Києва. У повоєнний час звинувачений у «співпраці з німцями під час окупації». Репресований. Помер у Карагандинському таборі.
34. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
35. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
36. Біографічні дані С.О. Гілярова див., напр., Безручко О.В. Сергій Олексійович Гіляров: доля вченого та мистецтвознавця на тлі війни // З архіву ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К. – Харків. – 2011. – № 1. – С. 295 – 332.
37. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
38. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
39. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
40. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
41. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
42. Фонди МКНМІВВВ. – КН-16480. – Г-841.; КН-16173. – Г-789.
43. Там само. – КН-16480. – Г-841.
44. Там само. – КН-187838. – Д-27219.; КН-187833. – Д-27214.
45. Там само. – КН-16509. – Г-867. Біографічні дані В. Магунії див., напр., Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / Ред. кол.: В.М. Литвин, В.А. Смолій, І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (кер. проекту), О.Є. Лисенко (наук. ред.), І.К. Патриляк, М.Ю. Шевченко, Н.О. Шевченко; Авт. та упорядн.: Л.В. Легасова, О.Є. Лисенко, І.К. Патриляк, О.П. Білоус, Т.В. Вронська, В.А. Гедз, В.В. Гінда, І.І. Дерейко, Т.В. Заболотна, Т.В. Пастушенко, М.А. Слободянюк, В.І. Смірнова, В.Л. Третьяк, М.Ю. Шевченко. НАН України. Інститут історії України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». – К., 2012.
46. Фонди МКНМІВВВ. – КН-16509. – Г-867.

47. Там само. – КН-16479. – Г-840.
48. Там само. – КН-16176. – Г-192.
49. Там само. – КН-12537/1. – Г-460/1.
50. Там само. – КН-12537/1. – Г-460/1.
51. Там само. – КН-12537/2. – Г-460/2.
52. Там само. – КН-12537/2. – Г-460/2.
53. Там само. – КН-16180. – Г-796.; КН-16177. – Г-793.
54. Там само. – КН-16177. – Г-793.
55. Там само. – КН-19047. – Г-1102.; КН-16175. – Г-791.; КН-16174. – Г-790.
56. Там само. – КН-16175. – Г-791.
57. Там само. – КН-16174. – Г-790.
58. Там само. – КН-20047. – Г-1143.
59. Под немцями. Воспоминания, свидетельства, документы. – СПб, 2011.
60. Див. напр.: Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 10. – Ч. 2. – К.: видавництво імені Олени Теліги, 2004.
61. Под немцями. Воспоминания, свидетельства, документы. – СПб, 2011.
62. Фонди МКНМІВВВ. – КН-20036. – Г-1133.
63. Там само. – КН-20043. – Г-1142.
64. Михальчук В., Луценко М. Журнал «Український хлібороб» та концепт «жидо-більшевизму» на його сторінках у рівненський період видання (січень – жовтень 1942 року) // Голокост і сучасність. – 2012. – № 1 (11).
65. Там само.
66. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
67. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
68. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
69. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
70. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
71. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
72. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.
73. Біографічних даних про автора виявити не вдалося.

© **Виталий ГЕДЗ**

**ОККУПАЦИОННАЯ ПРЕССА КИЕВА
(НА ОСНОВЕ ФОНДОВОЙ КОЛЛЕКЦИИ МЕМОРИАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА
«НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ ИСТОРИИ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
ВОЙНЫ 1941 – 1945 ГОДОВ»)**

Исследуется киевская пресса периода оккупации, которая хранится в фондах Мемориального комплекса «Национальный музей истории Великой Отечественной войны 1941 – 1945 годов» – «Українське Слово», «Нове Українське Слово», «Последние новости», «Український хлібороб». Акцентируется внимание на том, что именно она составляет значительную часть коллекции оккупационной периодической прессы музея – с 28 изданий 22 составляют газеты Киева за 1941 – 1943 гг. На материалах из фондовой коллекции Мемориального комплекса освещается содержание оккупационной прессы Киева, которое позволяет составить представление о социально-политической, повседневной, спортивной и культурной жизни в оккупированном городе.

Ключевые слова: оккупационная пресса Киева 1941 – 1943 гг.; «Українське Слово»; «Нове Українське Слово»; «Последние новости»; «Український хлібороб»; Мемориальный комплекс «Национальный музей истории Великой Отечественной войны 1941 – 1945 годов».

© **Vitalij GEDZ**

**KIEV OCCUPATION PRESS
(BASED ON FUND COLLECTION MEMORIAL COMPLEX “THE NATIONAL
MUSEUM OF THE GREAT PATRIOTIC WAR OF 1941 – 1945”)**

The occupation newspapers that went out in Kyiv in 1941 – 1943 are one of insufficiently known pages of history of the capital.

In research of scientists of Memorial complex “The National Museum of the Great Patriotic War of 1941 – 1945” the scientists came to the conclusion, that in Kyiv during German occupation in different times came out 27 newspapers (18 Ukrainian- and Russian-language and 9 – foreign).

Newspapers that went out in occupied Ukraine are kept in funds. Lately they all more often become the object of research of scientists. Today there are many unknown pages in history of these newspapers.

A research object in this investigation is the newspapers of Kiev of period occupations that is kept in the funds of Memorial. Exactly this newspapers make the constitute a significant half of collection of the occupation periodic press of museum. There are 22 numbers of Kyiv 1941 – 1943.

One of the first we should mention the newspaper "Ukrayins'ke Slovo". The funds of the Memorial saved 5 newspapers of October – December 1941. The newspaper "Ukrayins'ke Slovo" began to emerge in Kiev in September 29, 1941, and the last number is dated December 13, 1941. Total in Kiev published 63 numbers.

Also there are 13 numbers of newspaper "Nove Ukrayins'ke Slovo" in fund collection of Memorial, that some scientists by mistake name the successor of "Ukrayins'ke Slovo". At museum 5 numbers of newspaper "Nove Ukrayins'ke Slovo" is kept after 1942 and 8 – after 1943.

The funds of the Memorial complex kept 3 numbers of Russian-language newspaper "Poslednye novosti", which came out on Monday, as a supplement to "Nove Ukrayins'ke Slovo". The first number came out in December 22, 1941, and the last – September 20, 1943, the entire there was 94 numbers.

The useum kept a number of 16-page newspaper "Ukrayins'kyy khliborob" on April 25, 1943, which was published in Kiev.

The occupation press of Kyiv is not a significant amount of fund collection of the Memorial complex. However she allows to lay down an idea about socio-political, everyday, sporting and cultural life in occupied Kyiv.

Keywords: *occupational newspapers Kyiv 1941 – 1943; "Ukrayins'ke Slovo"; "Nove Ukrayins'ke Slovo"; "Poslednye novosti"; "Ukrayins'kyy khliborob"; Memorial complex «The National Museum of the Great Patriotic War of 1941 – 1945.»*